

חנה אדוני והלל נוסק, **קולות הקוראים: מעשה הקריאה בסביבת התקשורת הרב ערוצית**. ירושלים: האוניברסיטה העברית, מכון אשכול והוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, תשס"ו. 199 עמ'.

דפנה למיש

את ספרם החשוב של חנה אדוני והלל נוסק "קולות הקוראים: מעשה הקריאה בסביבת התקשורת הרב ערוצית" קראתי בעת שהות בכנס אירופי על האפשרויות והסיכונים שמציעה רשת האינטרנט לילדים ולבני נוער. בתום כל יום דיונים מאתגר הייתי מתנתקת מהגישה החופשית לאינטרנט כדי לדפדף בדפים של נייר ולהתעמק ב"מעשה הקריאה", כפי שהמחברים מיטיבים לכנות זאת. אנקדוטה זו מחדדת בעיני את אחת המסקנות המרכזיות של הספר, והיא שקריאת ספרים היא פעילות נפוצה, שככל הנראה לא תיעלם מן העולם גם בעידן התקשורת הרב-ערוצית, המסחרית והמתכנסת.

אדוני ונוסק ממקמים את הקריאה במרכז דיון רב-תחומי ומהותי על אופייה של החברה האנושית בעידן של גלובליזציה ורב-תרבותיות ועל זיקתה לתרבות של "אקסטוזה של תקשורת" על-פי בודריאר (Baudrillard, 1988). דווקא בשל כך צפויה אולי לקוראים הפתעה – הקריאה, טוענים המחברים, ממשיכה לשמר את ייחודה הפונקציונלי בעבור הקוראים בכל הממדים: כממד השימושים והסיפוקים האישיים שהיא מאפשרת להם, שאין להם מתחרה בקרב חוויות התקשורת האחרות, כממד הזהות החברתית וההשתייכות לקהילות טעם ייחודיות ובממד ה"קהילה המדומינת" (על-פי אנדרסון, 1999) של הלאום, הרואה בזהות האדם בעידן הפוסט-מודרני מאפיינים רבי-פנים, דינמיים ונוזליים. הם מסכמים:

בניגוד לאמונה הרווחת שבסביבה התקשורתית החדשה יטושטשו הגבולות של תרבויות לאומיות, מצאנו שהקריאה כמו גם השימוש באמצעי תקשורת אחרים תורמים להבניה של זהויות מרובות: לאומיות, אתניות וגלובליות. [...] היכולת הזו לחוות זהויות מרובות ולנהל משא ומתן ביניהן עשויה להיות פתרון, ולו חלקי, לאיומים הקיימים כיום על מדינת הלאום ותרבותה הן כתוצאה של הגלובליזציה והן כתוצאה של מגמות הרב תרבותיות. הנושא המגשר בין התופעות הכלליות לבין אלו הייחודיות לישראל הוא תפקידה של הקריאה בפיתוח זהויות מרובות של הפרט. זהויות אלה מאפשרות את קיומו של הפרט בעידן של ערעור על המסגרות המסורתיות כמו מדינת הלאום. תפקידה הייחודי של הקריאה בסרטוט קווי מתאר של גבולות הזהויות השונות נראית לנו כתרומתה המרכזית בראשיתו של האלף השלישי ואולי גם אחת הסיבות לשרידותה (עמ' 149).

* פרופ' דפנה למיש, החוג לתקשורת, אוניברסיטת תל אביב. דואר אלקטרוני: lemish@post.tau.ac.il

ייחודו של הספר בשילוב מאיר העיניים בין העדות האמפירית לעיגון התאורטי שלה. התשתית הראייתית של הספר מבוססת על סדרת מחקרים, המתפרסים לאורך שלושים שנה, של כל אחד מהמחברים לחוד ועם שותפים אחרים, ועל מחקרים משותפים של שניהם יחד. בניתוח משני של הנתונים, הם מטילים אלומת אור מיוחדת על מדיום הספר ומורים על מגמות חשובות המאפיינות את הקריאה בחברה הישראלית. ניתוח זה נעשה תוך כדי בחינה של שינויים דמוגרפיים בציר הזמן (כגון העלייה מחבר המדינות העצמאיות; תמורות בחברה הישראלית-ערבית והסכסוך הישראלי-פלסטיני; תמורות בחברה החרדית) והשינויים הטכנולוגיים במפת התקשורת העולמית והישראלית. כך אנו למדים, לדוגמה, על התגבשותן של קהילות טעם ייחודיות בחברה הישראלית סביב שפת הקריאה המועדפת ועל הקשר ההדוק בין הקריאה בעברית לעוצמתה של הזוהר הישראלית. כמו כן, נתונים על תוכני הקריאה (ספרים מסוגים שונים, רשימות רבי-מכר וסופרים קנוניים, עיתונים ומגזינים) מורים בכירור, לטענת המחברים, על חלוקה, המבוססת בראש וראשונה על השכלה (וכן על חברות לאוריינות בבית ההורים), בין קהל קוראים אליטיסטי הצורך ספרות קלסית וספרות שמורכבותה גבוהה (אך גם אינו בוחל בספרות פופולרית) ובין קהל טעם פופולרי שהיצע הקריאה שלו מוגבל יותר. מעניינת ביותר גם התייחסותם של המחברים לממצא בדבר מה שהישראלים בוחרים שלא לקרוא – תרגומים של סופרים פלסטינים וערבים – כביטוי לחוסר עניין בשכנינו ולהתנכרות תרבותית אליהם. את הממצאים מעגנים המחברים בריעה רחבה של תאוריות ממגוון תחומי דעת העוסקים בחקר התרבות, התקשורת והאוריינות תוך כדי זיקה מתמדת לסוגיית המתח שבין מגמת הגלובליזציה מזה והרבת-תרבותיות מזה. התוצאה מרתקת לקריאה ומעוררת מחשבה לכל אוהבי ספר. על-פי אדוני ונוסק, רבים מאתנו בישראל שייכים – וימשיכו להיות שייכים – לקטגוריה זו של הציבור.

טיבו של ספר מאתגר, שהוא מעורר שאלות בלתי פתורות. החשובה מביניהן בעיני מתייחסת לעדות החלקית שהספר מציע באשר לתמורות שעידן האינטרנט מחולל במעשה הקריאה, או כפי שהמחברים מכנים זאת – "שרידות הקריאה". כך, לדוגמה, הם מבססים כמה ממסקנותיהם המשמעותיות על נתוני מחקר משנת 1994, עם תחילת התפשטותו של האינטרנט בחברה הישראלית. האמביוולנטיות שליוותה את המחקר בתחילת דרכו של מדיום זה בולטת גם כאן. אין זה פלא שהאינטרנט והמחשב נשכחו כליל מהמודל המילולי של סוגי תקשורת (עמ' 126). הם אמנם מופיעים ברשימת השטחות שבמשפט המיפוי, אך מצטמצמים בו למשחקים ועיסוק במחשב אישי (ללא אזכור של אינטרנט) (עמ' 127). מקור הנתונים המרכזי בספר שכלל התייחסות לאינטרנט הוא משנת 2001. מחקרים מרחבי העולם בתחום האינטרנט מצביעים על כך שקצב ההתרחשויות הכרוך במדיום זה הוא כל כך מסחרר, שחצי העשור שחלף מאז המחקר האחרון המדווח בספר מחייב התייחסות מסויגת וזהירה ביותר אל הממצאים. כרוכה בכך גם הערה טכנית – אך חשובה: כדי להציע ספר שהוא אקדמי ועם זאת נגיש לקהל קוראים משכיל ומגוון, וכדי לא לפגום ברצף הקריאה, נקטו המחברים גישה מקובלת ויעילה של איגוד ההיבטים

המתודולוגיים המורכבים הכרוכים במגוון המחקרים שהספר נסמך עליהם, ומיקומם בסופו. אולם, בכמה מקומות יצרה הפרדה מוצלחת זו גם סכנה של הטיה פרשנית, שכן השנה שבה נערך המחקר איננה מופיעה בטקסט עצמו. כך לדוגמה, הטענה כי "אמצעי התקשורת הדומיננטיים בקרב מבוגרים הם עדיין אמצעי התקשורת 'הישנים'" (עמ' 122) מבוססת על נתוני 1994 (כפי שמפנים המחברים בנספח) ולפיכך מעוררת תהיות על תקפותה בשנת 2008. ציון שנת הביצוע של כל מחקר ומחקר בגוף הספר היה מאפשר לקוראים להבין את הממצאים בהקשר הרלוונטי שלהם. דבריהם של המחברים, ש"המחקר העתידי ודאי יתייחס לתופעות אלה לאור מגמות ההתפתחות בתחום הקריאה והשימוש באמצעי תקשורת אחרים העומדים לרשותם של הקוראים בסביבת התקשורת הרב ערוצית" (עמ' 149), מעידים כי הם מכירים בסוגיה זו של העדר עדכניות.

ככל הקוראים, גם אני מצאתי את עצמי בין השורות של הספר, וגם המשמעות שאני מייחסת לקריאה בו היא תוצר של השתייכותי לקהילה פרשנית ייחודית. לכן אין פלא, שהרגישות הראויה שמגלים אדוני ונוסק לסוגיית המגדר עוררה בי (כחוקרת מגדר) עניין מיוחד. לפי הממצאים שמציגים המחברים, הבדלי מגדר מאפיינים ממדים שונים של קריאה (כפי שגם מעיד המחקר על ילדים ובני נוער בארץ ובעולם). לדוגמה, הם מצביעים על כך שנשים קוראות יותר ספרים מגברים ושיש להן העדפות תוכן מובהקות. קולן של הנשים בא לידי ביטוי בעושר הציטוטים מקבוצות המיקוד המתבלים את הדיון במקצת הפרקים. סקרנות רבה התעוררה בי בניסיון להסביר את הדומיננטיות של ציטוטי נשים (כמעט פי שניים במספר): האם היו יותר מרואיינות מרואיינים? (ואם כן, האם קל יותר לגייס נשים לשוחח על קריאה או לשוחח על תרבות הפנאי שלהן בכלל?) האם ציטוטי הנשים היו יותר עשירים ומעניינים מאלה של הגברים? (ואם כן, האם לנשים קל יותר לנתח את מניעי התנהגותן ולשתף בהנאות שהן חוות מהקריאה?) בולטת גם ההבחנה בין ההעדפות: הנשים מעדיפות ספרות יפה והגברים — עיתונות וספרות אקטואליה. המחברים מתארים סוגיות מרתקות אלה, אך הם אינם צועדים את הצעד הנוסף האפשרי של ניסיון להסביר. כך, לדוגמה, הספרות המגוונת המנתחת הבדלי צריכת תקשורת בין נשים לגברים מעגנת זאת בחלוקה המסורתית בין שיוכה של נשיות למרחב הפרטי (ומכאן — לעולם הרגש והפסיכולוגיה, היחסים הבין-אישיים, האמפתיה, הטיפול באחרים — מוטיבים בולטים בסיפורת) ושיוכה של הגבריות למרחב הציבורי (ומכאן לעולם הפוליטיקה, הכלכלה והביטחון — השולטים בעיתונות ובספרות האקטואלית). גיוסן של תאוריות פמיניסטיות להסברת ההבדלים המגדריים הייתה יכולה להוסיף ולהרחיב את הדעת גם במוטיב מרכזי וחשוב זה.

אין לי ספק כי ספרם של אדוני ונוסק תורם תרומה משמעותית להבנת התרבות העכשווית מעבר לגבולותיה הלאומיים של ישראל ולמגוון תופעות הקריאה המתרחשות בה. בעודי חותמת סקירה זו מתפרסם בעיתון "הארץ" תרגום של מאמר מה"ניו יורק טיימס" (27.11.07, "קריאה לעזרה" מאת מוטוקו רייץ), המעורר בכותרת המְשנה "פאניקה מוסרית" מוכרת: "האם אמריקאים צעירים אכן קוראים פחות? דוח חדש מעלה

נתונים 'עקיבים ומדאיגים'". קריאה מרפרפת בכתבה מעלה מיד כי גם בארצות הברית יש ריבוי דעות בסוגיה זו, וכי מומחי קריאה שונים כלל אינם מסכימים כי הנתונים עקיבים או מדאיגים. לדיון המפרה שמעוררים אדוני ונוסק יש לפיכך השלכות גלובליות מרתקות, ו"מעשה הקריאה" ב"קולות הקוראים" יעורר בוודאי עניין רב גם בזירה הבינ-לאומית.

מקורות

- אנדרסון, ב' (1999). קהילות מדומיינות: הגיגים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותה (תרגום ד' דאור). רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- Baudrillard, J. (1988). *The ecstasy of communication* (B. Schutze & C. Schutze, Trans.). New York: Semiotext(e).